

La frontera pirinenca i el comerç a l'època moderna

Patrice Poujade

Université de Toulouse II-Le Mirail

France Méridionale et Espagne (FRAMESPA)

Maison de la Recherche / 5, allées Antonio-Machado

31058 Toulouse Cedex 9 (França)

ma.brun-pamias@wanadoo.fr

Resum

Anàlisi del comerç en la frontera pirinenca durant l'època moderna. S'analitzen els acords de lliure comerç i els seus obstacles, les xarxes comercials a través dels Pirineus, la incidència de la guerra en el comerç i es focaliza en la zona de Foix com a exemple concret d'eix comercial.

Paraules clau: comerç, frontera pirinenca, època moderna.

Resumen. *La frontera pirinaica y el comercio en la época moderna*

Estudio del comercio en la frontera pirinaica durante la época moderna. Se analizan los acuerdos de libre comercio y sus travas, las redes comerciales a través de los Pirineos, la incidencia de la guerra en el comercio y se focaliza en la zona de Foix como ejemplo concreto de eje comercial.

Palabras clave: comercio, frontera pirinaica, época moderna.

Abstract. *Trade in the Pyrenees borderland during the Early Modern Age*

This article analyzes trade in the Pyrenees borderland during the early modern age. The author focuses on the covenants for commercial freedom and their obstacles, the commercial nets through the Pyrenees, the war incidence on trade and the example of the region of Foix as a place for the development of commercial axis.

Key words: trade, Pyrenees borderland, Early Modern Age.

Sumari

- I. Una frontera «comercial»
- II. La guerra fa difícil la pràctica del comerç
- III. Frontera, guerra i comerç

Els Pirineus esdevenen, durant l'època moderna, una frontera millor controlada i materialitzada, al límit de dues monarquies en lluites constants als segles XVI i XVII. Les poblacions, que ocupen les valls de cadascun dels dos vessants, han tingut estretes relacions i, la cadena, pels seus diferents passos, és recorreguda per xarxes comercials que uneixen el sud del regne de França i la Península Ibèrica. Malgrat l'existència de tot un munt de textos i garanties, és cert que la frontera va tenir un paper pertorbador en els intercanvis comercials, sobretot perquè les dues monarquies van conèixer guerres constants durant els segles XVI i XVII. Les renovacions dels tractats de «l·ligues i patzeries» i dels altres privilegis comercials testimonien, més enllà de la voluntat dels habitants de reafirmar un desig de conuiuïre, que el principi no sempre és respectat. Són nombrosos els casos de molèsties sobre tota la frontera pirinenca però, al costat de les queixes constants dels mercaders sobre les dificultats ocasionades pels conflictes, la guerra i la frontera, no en van fer prosperar alguns? Pensem en tots els que han practicat el comerç dels cavalls, de les mules, del bestiar, dels productes alimentaris destinats, per exemple, a les tropes. L'exemple del País de Foix ensenyaria també que el comerç en direcció a Catalunya i Andorra fou dinamitzat per la guerra de la dècada de 1640, almenys durant un temps. Quines foren doncs les complicitats amb les quals alguns mercaders locals van poder compartir? Com els mercaders migrants d'Alvèrnia i Llemosí, tant nombrosos a les ciutats catalanes, mantingueren una activitat en un context poc favorable, ells que passaven continuament per aquesta frontera? Com que la frontera pirinenca va conèixer gairebé dos segles de guerres ininterrompudes i com que la guerra, a més a més, permet observar millor els fenòmens, em proposo d'estudiar la pràctica del comerç fronterer en temps de guerra. Així, podrem veure el que fan les xarxes per continuar existint i funcionant. Ho farem seguint tres etapes. La primera dibuixarà l'àmbit estudiat, o sigui el comerç i les seves condicions; a continuació, veurem que malgrat l'atenció de les poblacions locals, els conflictes han fet malbé el comerç; i, per a acabar, interrogarem el paper que, algunes vegades, va jugar la guerra com a estímul al comerç a la frontera.

I. Una frontera «comercial»

- a) *Els acords de lliure comerç*: Fa un segle, el geògraf Henri Cavallès publicava una síntesi sobre els tractats de «l·ligues i patzeries» i explicava que els convenis entre els dos vessants dels Pirineus havien aparegut al mateix moment que les convencions pastorals entre valls del mateix vessant. Deia doncs que els dos tipus d'acords tenien els mateixos caràcters i objectius: garantir la pau, delimitar els pastos, reglamentar els accessos i la utilització de les herbes, aigües i boscos a les zones de contacte entre dues comunitats i organitzar el pas del bestiar. Com a vertaders tractats de paus del món agropastoral, topen a partir del segle XVI amb la naixença de dos grans Estats, que tenen una voluntat centralitzadora inqüestionable i que, a més, tenen relacions molt conflictives durant tot el període. Una geografia de les patzeries ha de distingir els dos grans tractats de 1513 i 1514, que creaven un districte prou vast unint més d'una desena de valls cadascun, i els acords bilaterals que concernien només dues valls, com

els que unien la vall de Varetons, al Bearn, i Roncal, a Navarra, Varètge (Bigorra) i Tena (Aragó), o encara Vic de Sòs (comtat de Foix) i la vall Ferrera (Catalunya), Ordino (Andorra) i Siguer i Miglòs (comtat de Foix), per exemple. La llibertat de comerciar ocupava un lloc destacat en els acords: «Item ez estat articulat entre lasditos partidos, qu'en temps de guerro, lous habitants de tous lous pays dessus dits, tant d'un estrem que d'autre, pouyran commersar et communiquer ensemble et fer tous faits de marchandisous coumo dit ez dessus, les uns dab lous autres, ainsi coumo si eron en bouno pax» (tractat del 1513). Entre els tractats entre dues valls, citem l'alt País de Foix que es beneficiava d'una sèrie de privilegis amb Andorra i Catalunya. Andorra i la Vall d'Aran gaudien uns privilegis, periòdicament renovats, basats sobre el seu caràcter geopolític particular. Així podien fer entrar productes que fossin només pel consum dels habitants, sense pagar cap dret. L'*Índex dels privilegis* d'Andorra diu que els habitants de les valls «Gosan del privilegi de poder comerciar dins de Fransa, encara que sia en temps de guerres contra de la España. [Gaudeixen] del privilegi de poder extràurer en qualsevol temps, encara q[ue] sia de guerres contra de España, del Regne de Fransa los gèneros comestibles, com és blat, pa, llegums, y altres grans, vi, oli, bous, vacas, obelles, moltons, y tot gènere de carn, y mercaderies, per lo pro ús, de las Valls»; «[Gaudeixen] del privilegi de poder extràurer, qualsevol gènere de mercaderias de Fransa per manutenció de las Valls, sens pagar dret algun». Cerdanya, Capcir i comunitats de l'alt comtat de Foix i del Donasà comerciaven també en temps de guerra com diversos testimonis de mitjan segle XVI ho indiquen, en particular el *Dietari* de la vila de Puigcerdà¹.

b) *Xarxes de comerç a través dels Pirineus moderns*: Facilitat pels privilegis que acabem d'esmentar, el comerç a través de la frontera terrestre dels regnes de França i d'Espanya representava una part notable dels intercanvis entre ambdós països encara que no se'n pugui donar una estimació. Quins eren els productes que passaven per la muntanya? Del sud cap al nord, els productes intercanviats es limiten en gran part a la trilogia ibèrica (sal, oli d'oliva, llana), gairebé per tot arreu llevat de la part occidental on la sal és reemplaçada pel vi a Navarra i pels cereals al Bearn; per Catalunya o Aragó, passava el safrà. Ja sigui per Oloron, la vall d'Aura, la Vall d'Aran, el País de Foix, les llanes que entraven en el regne de França podien ser de producció pirinenca (Andorra, Cerdanya, Pallars, Aragó, etc.) però els Pirineus eren també la porta d'entrada de llanes castellanes i andaluses, via Saragossa. Abans de tornar cap a la Península, transformades en teles, capes i robes, una gran part d'aquestes llanes abastaven les indústries llenguadocianes i el mercat tolosà com ho assenyalava al final del segle XVII l'intendent llenguadocià Lamoignon de Basville². La sal, necessà-

1. *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, edició a cura de Salvador Galceran Vigué, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977, p. 40-41.
2. «le principal commerce de la ville de Toulouse consiste en laine d'Espagne que les marchands font venir, sçavoir: celles de la vallée d'Andorre en Catalogne, par Dax [Ax, País de Foix], d'Aragon et de Navarre par le lieu d'Arreau dans la vallée d'Aure, mais beaucoup plus par Oléron [Oloron]». F. Moreil, *L'intendance de Languedoc à la fin du XVIIIe siècle. Edition critique du mémoire «pour l'instruction du duc de Bourgogne»*, París, CTHS., 1985, p. 230.

ria als ramats, provenia de les mines de sal de Cardona o de les salines pirinenques catalanes i aragoneses.

En el sentit nord-sud, segurament excedentari, trobem més productes. A tots els passos, passa el bestiar viu (essencialment òvids) destinat a les carnisseries de les grans ciutats catalanes i aragoneses. A la part oest dels Pirineus, de Bigorra a Navarra, fins el segle XVIII, almenys, trobem porcs, ovelles i vacum però molt poques mules, mentre que a la part oriental, de Comenge enllà, els matxos són nombrosos i alimenten un mercat ibèric molt interessat des del segle XVI per aquest bestiar. El comerç dels matxos cap a la Península Ibèrica formava una de les grans xarxes comercials, que feia molt més que travessar els Pirineus, ja que els interessava. En efecte, les valls pirinenques constituïen una etapa essencial de la xarxa del comerç de mules. El peix de l'Atlàntic (congre, bacallà, sardines salades), seguint uns circuits connectant La Rochelle i Bordeus a Tolosa i als Pirineus, passava tot al llarg de l'any cap a la Corona d'Aragó i Navarra. Els tèxtils, capes de pastors bearneses, draps i teles, eren segurament un dels productes principals d'exportació cap a la Península Ibèrica, als quals cal afegir els objectes de couro (sabates), la ferreteria (pales, recipients diversos, calderes, campanetes, claus, ganxos, ganivets, agulles, etc.), el pastel (fins al començament del segle XVII), les vetes i fils, el tabac, els jocs de cartes, etc. Tolosa era un dels llocs on s'abastaven mercaders catalans, aragonesos, valencians o llemosins i alvernesos migrants que feien una part important d'aquest tràfic. Així doncs, els intercanvis a través de la frontera dels Pirineus eren nombrosos i també fonamentals per a les economies locals. Els representants dels poders centrals ho van reconèixer en més d'un moment, dient que les poblacions frontereres, sense aquesta activitat econòmica, no podrien pagar els impostos, marxarien i no podrien, doncs, defensar amb mà armada la frontera. Paradoxalment, són els agents monàrquics que, sovint, esdevenen els principals advocats dels fronterers quan demanaven el manteniment o la renovació dels seus privilegis comercials. Els interessos dels uns i dels altres coincidien, almenys fins a un cert punt.

- c) *Tractats renovats en temps de guerra*: Al moment de la guerra de Successió d'Espanya, els tractats no foren respectats pels poders centrals, però l'intendent de Montalban, Gaspard-François Legendre decideix, l'octubre del 1709, d'obrir el comerç a la part de la frontera (Comenge) que depenia de la seva autoritat. Així, ho fa anunciar amb uns cartells a la important fira de Luishon, explicant que «étant informé qu'il se fait un commerce considérable de marchandises et de bestiaux à la foire de Bagnères de Luchon, étant nécessaire qu'il se puisse faire avec toute sorte de liberté et sureté pour les habitants frontaliers en conformité du traité des lieux (sic) et passeries qui a été toujours inviolablement observé en paix comme en guerre. Nous faisons deffence a toute sorte de personnes de saisir ny arreter aucun effait des Espaignols que ce soit pendant le tems de la foire prochaine dudit Bagnères de Luchon a peine de cinq cens livres d'amende et de repondre de tous les depens damages et interets. Fait à Montauban, le onsieme octobre 1709»³. D'una manera general,

3. Archiu Istoric Generau d'Aran, Legendre, 11/10/1709.

tot i que els tractats entre valls havien de ser sotmesos a renovacions anuals, al curs de cerimònies molt ritualitzades, la lectura dels documents permet de comprovar que les confirmacions se celebraven principalment al moment en què les amenaces militars eren més fortes. Així, entre les comunitats araneses i les de Coserans i de Comenge, per les quals les renovacions que hem documentat a l'últim terç del segle XVII són gairebé totes (uns 95%) efectuades durant les guerres de Devolució (1667-1668), d'Holanda (1672-1678), de Luxemburg (1683-1684), de la Lliga d'Augsburg (1686-1697) o de Successió d'Espanya (1702-1714). Aquest exemple i el precedent posen de manifest que el manteniment dels privilegis comercials era difícil en els períodes de conflictes. Les gestions fetes pels fronterers eren nombroses, llargues i sovint costoses per arribar al resultat volgut. La confirmació de les lligues i patzeries mobilitzava l'energia de tots plegats, de cada part de la frontera, perquè els interessos comercials eren grans. Així, l'any 1674, quan els aranesos saben que els habitants de Sant Beat (Comenge) han obtingut llicència del rei de França per a signar les patzeries, els escriuen que fan tot el que poden, ells també, del seu costat, per a obtenir el mateix dret del rei catòlic. Els mitjans utilitzats són a l'altura de la importància que volen que assoleixi l'afer: envien dos diputats a Barcelona (endebades), i un altre a Madrid. D'altra banda, la correspondència escrita entre les valls o els pobles fronterers fa generalment referència a les autoritzacions donades per les autoritats reials o virreials, com la confirmació del 27 de març de 1668, permesa per lletres patentes de Lluís XIV del 20 de novembre de 1667 i de Carles II del 18 de gener de 1668, o la del 13 d'octubre de 1689, signada amb l'acord del virrei de Catalunya en data del 31 de març de 1689 i la del general dels exèrcits del rei de França en Saintonge, Guyenne i Comtat de Foix del 15 de juliol.

II. La guerra fa difícil la pràctica del comerç

Tots aquests privilegis, renovats en temps de guerra pels sobirans, permetien doncs a les valls de monarquies diferents de comerciar malgrat els conflictes armats. Però les renovacions dels tractats, demanades reiteradament per les poblacions frontereres, no indiquen, que el principi no era pas acceptat per tots? Diversos treballs han evidenciat el paper de la guerra en els intercanvis comercials i en el manteniment dels privilegis comercials, fenomen augmentat car la guerra modifica també profundament la vida econòmica de les ciutats i dels pobles fronterers. En efecte, pagesos i artesans havien sovint de deixar els seus treballs i les comunitats s'endeutaven per pagar les despeses de defensa i allotjament dels soldats, les reconstruccions, etc. José Ignacio Gómez Zorraquino ho diu quan escriu que la presència i els abusos dels soldats ocasionaren una inseguretat de tal manera que era, en tals condicions, impossible de practicar qualsevol tipus de comerç⁴.

4. Gómez Zorraquino, J. I. (1987). *La burguesía mercantil en el Aragón de los siglos XVI y XVII (1516-1652)*, Saragossa: Diputación General de Aragón, p. 213.

a) *Xarxes comercials i guerra*: L'any 1513, la gran patzeria del Plan d'Arrem, on més d'una vintena de valls i països dels Pirineus centrals s'uneixen, és una resposta als atacs contra el que els fronterers consideraven drets seculars. Gràcies a les seves gestions cap a Lluís XII, els diputats de les altes valls obtingueren l'obertura comercial de la frontera; això fou validat amb la signatura de l'esmentat tractat. Veiem que des del començament de l'època moderna, la gènesi de la gran patzeria del 1513 ensenya ben bé que les clàusules d'ajornament de guerra s'apliquen difícilment. Al segle XVII, mentre eren freqüents les guerres franco-espanyoles, són nombrosos els exemples de comerç i d'activitat econòmica dificultats sobre tota la frontera pirinenca. El balanç que fan els qui redactaren el «compoix» cabalista de Tarascon (alt País de Foix) és claríssim: «outré que la frontière de Catalogne comme la Sardaigne [Cerdagne], l'Andorre et autres pays dont les habitants de lad. ville retiraiet un notable profit par le commerce qu'ils faisaient ensemble sont si fort accablés et ruinés par la même guerre de Catalogne qu'il n'y a rien à faire en eux, les habitants de la dite ville ne pouvant même pas retirer quelques soins qu'ils y apportent le paiement en principal ni en intérêts des sommes qui leur sont dues par les habitants desd. frontières [...]»⁵. El que acabem d'esmentar és similar a la descripció que feien les autoritats de la Vall d'Aran alguns anys més tard (1675) als seus sobirans, els quals autoritzaren finalment, el 28 de juliol de 1675, la vall a comerciar amb França com en tenia el costum abans de la guerra⁶. Ben segur, hem de tenir en compte en totes aquestes «queixes» la dimensió miserabilista i catastrofista del discurs, però hem també de convenir que la guerra ha realment afectat les activitats econòmiques de les valls pirinenques i primer de tot el comerç.

Les dificultats van aparèixer als Pirineus ràpidament després que França hagués declarat la guerra a Espanya, l'any 1635. El rei Felip IV va anunciar llavors la prohibició del comerç amb el regne enemic, però el virrei d'Aragó li va demanar, en una carta del 25 de març de 1636, que reconegués, malgrat la guerra, els privilegis comercials dels aranesos. Poc després, el 1637, el virrei de Catalunya, suspèn els privilegis andorrans i prohibeix el comerç de les valls amb França i Espanya. A més a més, a Andorra, la Guerra de Trenta Anys tingué altres repercussions: la producció de ferro se li va acabar a causa de les dificultats per vendre la producció. A Aragó, també, el comerç amb França va patir les conseqüències negatives de les guerres. Tot allò es va traduir per l'augment dels embargaments de mercaderies i de bestiar que ens fan conèixer els arxius: per exemple, a la Vall d'Aran, entre el 1660 i el 1699, tenim enregistat, en període de pau, un embargament per 60 mesos mentre que, en període de guerra, la freqüència és 3,5 cops més elevada. A través dels protocols notariais, veiem els trastorns que pateix el comerç: entre juny de 1667 i febrer de 1668, o sigui durant

5. Arxiu departamental Ariège, 8 J 43, p. 2.

6. Archiu Istoric Generau d'Aran, Madrid, 31/7/1675, autorització de la reina-governadora, renovada el 4 d'octubre i proclamada pel rei el 15 de novembre de 1675. L'autorització concerneix la llana, la sal, l'oli, etc. cap a França; el blat, el vi, els vestits, 1.000 mules, 200 càrregues de peix salat i tabac de França, per ser venuts a Catalunya i Aragó. També autorització de conduir 1.000 mules a la fira de Prades, el 12 d'agost vinent.

la Guerra de Devolució, el comerç entre Aran i Comenge és totalment interromput⁷, però els aranesos havien d'abastar-se en algun lloc... Durant la Guerra d'Holanda (1672-1678), els Àustries van publicar un edicte de prohibició del comerç amb França, i van decidir l'embargament dels béns dels francesos trobats en el territori de la monarquia hispànica. Navarra, Aragó, Aran són durament tocats per aquestes prohibicions. Les Corts de 1677-1678 van reduir el comerç dels teixits cap a Navarra i el van prohibir per sis anys a l'Aragó. A l'Aran, un representant de les institucions locals fa esment, el juliol 1675, d'embargaments de persones, de peix, oli i sal, fets pel governador reial de la vall, al moment de la publicació de l'edicte del qual l'Audiència barcelonesa diu que només tenia com a objectiu de prohibir el comerç dels cavalls, municions i mercaderies prohibides. Però aquestes precisions no pesen gaire en la decisió de tancar el comerç que fan aplicar els assessors del virrei i que van conduir els guàrdies de la frontera a detenir els aranesos que s'atrevien a anar a Catalunya.

- b) *Algunes xarxes comercials pirinenques*: Una de les grans xarxes de comerç pirinenc, la dels matxos, fou molt sensible als conflictes com diversos exemples ho ensenyaran ara mateix. L'any 1675, en plena guerra d'Holanda, un diputat aranès es queixa que les mules comprades l'any d'abans a França encara no siguin pas venudes. Més d'un segle més tard, durant la Revolució Francesa i les guerres que l'acompanyen, l'any 1791, dos negociants espanyols projecten de recórrer l'Alta Alvèrnia en cerca de matxos però tenen moltes dificultats. El *Directoire* del departament de Cantal, conscient de la importància d'aquest comerç, es resolgué a donar la seva protecció «notamment aux négociants espagnols avec lesquels le département est en relation de commerce notamment pour la vente des mulets dont le prix leur est ordinairement payé en or»⁸. A l'Aragó pirinenc, a Barbastre, a les valls de Gistaín, Vio, Broto, Tena, el comerç dels matxos va patir molt els efectes de les guerres de la Revolució; així se'l descriu només com una activitat del passat, practicada «en tiempo de paz»⁹. Pel que fa a la llana, des dels primers anys de la guerra de 1640, la que ve de Catalunya es fa molt escassa, fins i tot absent, en els protocols notarials de l'alt País de Foix. Vol dir això que aquest comerç ha estat afectat pels esdeveniments polítics i militars o que ha pres altres formes, com el contraban, o altres vies? Durant la guerra, els mercaders i els calderers alvernesos que recorrien, sense parar, la xarxa comercial unint el Massís Central, els Pirineus, Catalunya i Aragó, i que efectuaven una part essencial del tràfic comercial transfronterer, no podien ser indiferents als esdeveniments. Així, l'any 1652, és a causa de la guerra que els germans Lespinàs rompen el contracte de societat que els unia¹⁰.

7. Almenys ja no apareix en els protocols dels notaris de Sant Beat.

8. Arxiu departamental de Cantal, L 28, «Procès verbaux des séances du Directoire du département», foli 102, 18/06/1791; les autoritats departamentals parlen de l'antiguitat de les pràctiques comercials que lliguen Alvèrnia i Espanya.

9. *Viaje por el Alto Aragón, noviembre del año 1794*, edició a cura de León J. Buil Giral, Osca, La Val de Onsera, 1997, p. 63, 133, 179, 196, 197, 224.

10. Arxiu departamental d'Arièja, 5 E 634, 16/8/1652.

D'altra banda, després de la guerra i el tractat dels Pirineus, la nova província del Rosselló (Comtat de Rosselló i part de Cerdanya), annexionada per França, entra en un període nou en el qual Pirineus i frontera política coincideixen, mentre que fins ara la frontera no existia. Això té conseqüències negatives sobre el comerç legal. La producció siderúrgica perdé les seves sortides i els seus mercats «tradicionals» cap al sud; l'obligació de comprar la sal de les salines de Canet, dos cops més cara que la de Cardona i del Principat de Catalunya, explica, també, les revoltes vallespirenques de la sal i la dels Angelets a partir del 1663. La introducció de l'impost sobre la sal (gabella) transformà el comerç legal de la sal en contraban. Així, les institucions poden ser tant trastornades que obliguen una redefinició dels fluxos comercials.

Si, com ho comprova Annie Brives, les relacions comercials entre la vall bigordana de Varèghe i les aragoneses de Bielsa i Broto han seguit l'esperit de les lligues i patzeries, en canvi, alguns episodis que trobem en d'altres fonts mostren tanmateix que no fou pas sense dificultats. En efecte, a Tolosa, durant la guerra d'Holanda (1672-1678), els germans Gras, mercaders importants de la ciutat llenguadociana, es queixen perquè no són pagats de més de 4.000 lliures de mercaderies que un mercader establert a Saragossa havia preses, de llur botiga, des de més de dos anys. Per això, envien un procurador a Oloron (Bearn), etapa important de la xarxa comercial entre Saragossa i Tolosa, a veure el que poden fer per a recuperar els diners. Durant la guerra de Successió d'Espanya, poc respectuosa dels privilegis locals, fronterers de Bigorra i d'Aragó es queixen, més d'una vegada, de tots els entrebancs que hi ha al seu comerç. L'any 1711, una decisió del Consell d'Estat francès prohibeix, sota pena de confiscació, multes i penes de galera, la sortida del regne de França de bestiar, mentre que l'any 1709, ja es detecten problemes. L'any 1714, el governador de Jaca prohibeix l'exportació de grans i s'ha d'esperar el 1717, és a dir, tres anys després dels tractats de pau, perquè el Consell d'Estat permeti que el comerç de bestiar pugui reprendre's a la frontera. Aquí s'obre un segle de pau durant el qual el respecte dels privilegis comercials de les poblacions frontereres no serà gens una prioritat. Com una paradoxa —però no n'és pas una—, la pau que coneix el segle XVIII no serà més l'aliada dels muntanyencs que la guerra dels segles precedents. Nogensmenys, això no significa que les coses canviïn amb la tornada dels conflictes fronterers al moment de les guerres de la Revolució. La frontera, observada a través de les relacions entre la vall de Varèghe i Aragó, és tancada l'any 1793, mentre que l'any 1642, en el curs d'una altra guerra, més de 1.000 passos de mercaders havien estat enregistrats per les duanes. Sense dubte, el contraban, com a manera de viure pirinenca, en sortí reforçat...

III. Frontera, guerra i comerç

- a) *El comerç continua malgrat la guerra:* Acabem de mostrar l'acció negativa de les guerres sobre les relacions comercials en una regió de frontera. Els exemples d'operacions militars dificultant, i fins i tot impeding els intercanvis, els de prohibicions proclamades per les autoritats, els de despeses massa feixugues

fetes per defensar les comunitats i els de despoblament que provoquen una baixada del consum, no manquen pas, sigui on sigui. Però tot això no pot fer oblidar que el comerç continua, legalment o il·legalment, i que alguns tiren endavant malgrat la guerra. Pensem en el paper durant les Guerres de Religió o les del segle XVII, d'aquests *mossurs* de la frontera, els petits nobles que tenien molt sovint família a cada costat de la ratlla política. Aprofitant una situació de conflicte, sospitats de ser herètics, es dedicaven al lucratiu comerç dels cavalls d'Espanya cap a França, mentre que Carles V i Felip II havien declarat il·legal aquest negoci. Citem Felipe de Bardaxí, infançó aragonès qui, en els decennis 1550-1560, acusat de ser hugonot, practicava el contraban de cavalls amb els protestants del regne de França. A la Vall d'Aran, esmentem el batlle de Vilac qui, al final del segle XVI, jugant amb la situació geopolítica de la vall i amb les seves relacions familiars a l'altra banda de la frontera, venia cavalls a França que li servia de refugi quan, ell i la seva banda, ho necessitaven.

Durant la guerra de Successió d'Espanya, per l'Aran, Benasc, el Pallars, i amb la complicitat dels taulers de les duanes de Luishon i Sant Beat, el contraban abasta les tropes de Carles d'Àustria mentre que la suspensió de les llibertats comercials tenia com a objectiu de fer cedir aquests territoris. Malgrat les prohibicions, el comerç no era pas totalment interromput de manera que, durant l'hivern 1709-1710, uns habitants del Comtat de Foix van vendre 18.000 ovelles al sud de la carena o que, el 1710, la guerra no va impedir la vinguda de gent de la Corona d'Aragó a les fires de Sant Beat, Sant Gironç o Luishon. Com que són molts els interessos, uns quants actors de les xarxes comercials prenen una part activa directa a les operacions militars. L'any 1641, si la fortalesa-residència del governador reial de la Vall d'Aran cau a les mans dels franco-catalans és perquè els va ajudar el mercader de Sant Beat François Bartier, amb el qual, a més, els aranesos tenien molt deutes. Aquest mercader rebé una demanda de Pau Claris, president de la Generalitat de Catalunya, demanant-li de «*réduire lesd. aranoys en l'obéissance du Roy Très chrestien*»¹¹ mentre que els mercaders francesos insistien perquè el comerç quedés lliure en aquesta zona. Bartier prestà el material i participà, amb èxit, a l'assalt amb vint o trenta homes mantinguts a despeses seves. Aquesta intervenció no serà pas l'última: de nou, l'any 1643, la vall es va mantenir en l'obediència del rei de França i dels catalans gràcies a la intervenció del mateix François Bartier. Quan va acabar la guerra de Catalunya, l'antic governador francès de la Vall d'Aran explica que si la fortalesa aranesa ha caigut l'any 1649 en mans dels castellans, és perquè han intervingut els infançons del Luishonès (regne de França) que «*fournissent toutes les mules et équipages d'Espagne*» per controlar aquest pas que «*est le seul qui peut empêcher le trafic des mules et bestiaux en Aragon*»¹².

11. Archiu Istoríc Generau d'Aran, 27/9/1641 i 9/5/1644; Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó/98, 27/11/1640, 10/12/1640.
12. DRUÈNE, B. (1986). «Les lies et passeries spécialement pendant la guerre de Succession d'Espagne», *Lies et passeries dans les Pyrénées*. Tarba, Bibliothèque Centrale de Prêt, p. 85, segons Archives du Ministère français des Affaires Etrangères, «Correspondance Espagne», volum 29, 18/11/1649.

Que sigui el 1641, el 1643 o el 1649, els interessos comercials dels mercaders del regne de França expliquen la seva intervenció, d'un costat (els franco-catalans el 1641 i el 1643) o de l'altre (els castellans l'any 1649): l'essencial, per ells, era controlar aquesta porta del comerç cap a Catalunya i Aragó, continuar a abastar un mercat pròsper del qual els dos costats tenen profit, i això sense tenir en compte les dependències monàrquiques. Legal o il·legal per a les monarquies, el comerç ha enriquit els que han sabut dedicar-se al comerç dels cavalls, dels matxos, del bestiar, de les armes i dels productes alimentaris destinats a les tropes, activitat lucrativa quan se sap obtenir els mercats (sistema de l'*asiento*, és a dir del contracte amb la monarquia espanyola).

- b) *L'alt País de Foix: un exemple d'eix comercial en temps de guerra:* En plena Guerra dels Segadors, Jean-François Aymeric, mercader de la vila d'Ax, a la frontera d'Andorra, Cerdanya i Capcir, aleshores de la monarquia hispànica, té una gran activitat comercial. També el veiem fer préstecs a andorrans, comprar sal de Cardona (que li serveix molt sovint de mitjà de pagament de les mercaderies), vendre matxos, intercanviar poltres i pollins a canvi de la mateixa sal o a canvi de llana. Alguns altres mercaders de la mateixa vila sobresurten també per la venda de productes alimentaris cap a Andorra. Des d'aquest punt de vista, un producte mereix que li dediquem una estoneta: són les famoses capes de pastors bearneses que les autoritats catalanes no paren de denunciar, fins i tot en període de pau. El País de Foix s'havia convertit en un lloc d'intercanvis d'aquests productes molt demanats i en lloc de trobada entre mercaders locals, bearnesos, andorrans i catalans. D'altra banda, des de la dècada de 1640, els bearnesos monopolitzen aquest comerç que, fins aleshores, passava també per mans de mercaders de Tolosa o d'altres poblacions. El nombre anual mitjà de capes que passen per l'alt País de Foix s'ha multiplicat per més de 4,5 entre el període 1600-1620 i 1645-1655, abans de baixar (dividit per 10, almenys) immediatament després de la guerra. No és pas la guerra, doncs, el que impedeix el tràfic de capes, atès que veiem que pel port del Pimorent, pas principal cap a Catalunya, hi passen moltes mercaderies. En efecte, arran d'una enquesta feta l'any 1651 pels còsols d'Ax després d'un assassinat perpetrat en el port, els testimonis que han franquejat el coll al moment dels fets són convocats. Veiem professionals del comerç, originaris dels dos costats de la muntanya, i també querolanes, de 13 a 55 anys aproximadament, que passen pel port per tornar a casa seva, a l'altre regne.

A Tarascon, durant el període 1585-1695, l'anàlisi de la presència dels andorrans i catalans mostra una baixa de les relacions a partir de la segona meitat dels anys 1630, sens dubte com a conseqüència de la guerra oberta entre les monarquies francesa i espanyola. Però hem de fer tres observacions. De bell antuvi, els nivells de «guerra» s'assemblen a una caiguda, ja que durant els trenta anys precedents hi havia un gran dinamisme, de tal manera que la guerra fa tornar als nivells del final del segle XVI. També s'ha de dir que si la tendència general és una baixada, hi ha grans fluctuacions en els anys 1640-1650, amb, fins i tot, una tendència alcista durnat alguns anys, com el 1647 o el 1651. Finalment, i és un element decisiu, si tenim en compte el sentit dels fluxos, és

clar que és el comerç en direcció del regne de França que ha estat afectat: en el sentit sud-nord el comerç ha conegut una baixa importantíssima mentre que en l'altre sentit s'ha desenvolupat a partir del 1640 aproximadament, com si aprofités la guerra. Així, el valor mitjà de les operacions comercials que era uns 4 cops menys elevat en el sentit nord-sud que en l'altre sentit fins als anys 1620, ha conegut una inversió ja que, després del 1640 aproximadament, la caiguda del comerç cap al nord s'ha fet paral·lelament amb un augment del valor mitjà de les operacions cap al sud. I la pau, des del 1660, es traduí en una baixa molt significativa del tràfic.

El que acabem de dir coincideix amb el que observa Olivier Codina per Andorra a través del fons privat de la companyia comercial de Guillem Areny, la principal de les valls andorranes¹³. L'autor descriu una revitalització de l'eix nord-sud l'any 1635-1636 com a conseqüència de la guerra. Els canvis vinculats a les xarxes comercials han aprofitat els Pirineus i els actors del comerç les van atreure. A Andorra, fins el 1643, augmenten els volums; després hi ha un atur que fa tornar al nivell dels intercanvis d'abans del 1636 i, a continuació, una lleugera recuperació cap a 1646-1647, abans d'una acceleració l'any 1651. De totes formes, entre els períodes 1620-1635 i 1636-1646, la mitjana de l'activitat de la casa Areny gairebé s'ha quadruplicat. Durant els vint anys que seguiren el tractat de pau del 1659, el volum dels intercanvis torna al seu nivell d'abans la guerra. Això confirma, doncs, el que havíem observat amb el tràfic lligat a les capes de pastors destinades a Catalunya, és a dir, un moviment comercial sostingut durant el conflicte. Podem concloure de totes aquestes dades que el comerç cap a Catalunya i Andorra ha estat dinamitzat per la guerra? La guerra obre un nou període? Potser, si ens referim al memorial foixenc de 1680 sobre les lligues i patzeries que deia que «la France fournit presque tout à l'Espagne au lieu que l'Espagne ne lui fournit presque rien»¹⁴. Un mercader tarasconès com Vidal Teynier en sap aprofitar quan el veiem comprar als bearnesos i vendre capes cap a Catalunya, però també fer el comerç de peixos. El seu cunyat Pierre Bourrel, a la mateixa època, coneix una ascensió social important gràcies al comerç transfronterer. Fill de tintorer, fonamenta la seva fortuna en el comerç cap a Catalunya i esdevé, el 1660, el segon contribuent de la vila amb el seu negoci de ferro i de llana. En efecte, els seus socis comercials són, majoritàriament, mercaders llemosins i alvernesos instal·lats a les petites viles pirinenques d'Andorra (Sant Julià) i de Catalunya (Puigcerdà, La Seu d'Urgell, etc.). Entre ells, l'alvernès Antoine Lavernhe, actor important del comerç transpirinenc, omnipresent a Tolosa i al País de Foix.

Vist des de Tolosa, el comerç a través dels Pirineus continua malgrat la guerra. Els mercaders continuen abastant mercaders catalans, aragonesos o migrants. A la botiga dels germans Augé, són barcelonesos que venen a abastar-se a crèdit l'any 1641 o 1642 mentre que alvernesos, negociants a Saragossa,

13. Veure: CODINA, O. (2005). *De fer et de laine. Les vallées d'Andorre du XVIe au XIXe siècle*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 540 p.

14. Arxiu departamental d'Arièja, 1 J 87.

venen a comprar a la botiga de Jean-François Ramondy i Bernard Cazes, l'any 1650. En tots els casos, s'enduen, cada vegada, el valor de milers de lliures de mercaderies. També, durant les guerres d'Holanda (1672-1678) i del Luxemburg (1683-1684), que afecten Catalunya i els Pirineus, els germans Gras continuen proporcionant mercaderies, a crèdit, a venedors instal·lats a Lleida, Reus, Cervera, al Pallars, sense parlar del tràfic per Andorra. D'altra banda, durant aquests anys de guerres, els germans Gras estan en correspondència continuada amb Pierre Fizes i el seu cosí Pierre Valette, mercaders del Carcí (regió al nord de Tolosa), negociants a Barcelona on Fizes acabarà ennoblit. És a Pierre Valette que un dels germans Gras encarrega, en una carta del 9 d'octubre de 1675, dos mapes de Catalunya destinats a un geògraf de París. Al mateix moment, Gras aconsella Fizes sobre la compra de tapisseries d'Aubusson que voldria. I cada vegada precisen que tot això arribi per mans dels mercaders que passen per la via d'Andorra, és a dir activant una de les principals xarxes comercials dels Pirineus¹⁵. Ho veiem amb aquests exemples, fins i tot en període de guerra, les xarxes comercials són molt actives i s'interessen per més coses que les mercaderies.

Es pot dir si és la guerra ella mateixa que obstaculitza el comerç o si són les polítiques dels Estats monàrquics que s'apoderen d'una frontera que voldrien fer existir «materialment» per a les poblacions que l'ocupen? Té finalment la guerra més conseqüències que la política de Felip II que volgué —amb la seva por religiosa— convertir els Pirineus en una frontera tancada a tota influència religiosa exterior, que el bandolerisme, que les ruptures comercials degudes a la pesta, que l'endeutament crònic, que, finalment, la manca de voluntat de l'administració per a reconèixer els privilegis comercials de les poblacions que en beneficiaven, o que la lluita, amb molt més mitjans i en un període de pau, al segle XVIII, contra el contraban? Quina part té la guerra, per exemple, en la detenció, a la Vall d'Aran cap a juliol del 1568, d'un mercader francès trobat en possessió de cinc o set llibres «luterans» entre les seves mercaderies? Aquest episodi fou causa d'una asfíxia del comerç i els aranesos trobats en territori francès foren segrestats. És la guerra la plaga més terrible pels cònsols de la vila d'Ax quan declaren, a l'abril del 1651, que «il importe extrêmement pour la liberté du commerce de cette frontière que toute sorte de crimes faits sur les chemins et lieux déserts soient exactement punis afin de donner terreur à toute sorte de mauvaise gent»¹⁶? I tampoc, no és pas a causa de la guerra que, a l'octubre de 1658, uns quinze aranesos es van deixar robar els cavalls, els matxos, la sal i les mercaderies que duïen, i segrestar per uns deu súbdits del rei de França. També, no és a causa de la guerra que els taulers francesos no respecten els privilegis comercials de les poblacions frontereres?

Finalment, la guerra i la frontera eren condicions del comerç als Pirineus moderns. Nogensmenys, hem de fer una diferència entre un estat de guerra

15. TORRAS TILLÓ, S.; CANALDA I LLOBET, S. (2005). «Els Fizes, patronatge i opulència d'un llinatge de mercaders ennoblits a la Catalunya del barroc», *Recerques*, núm. 51.

16. Arxiu departamental Ariège, 220 EDT/FF2, «Procès contre Antoine Delfour», 05/04/1651.

«endèmic» i la presència efectiva, real i física de la guerra, mitjançant els soldats. De d'aquest punt de vista, la guerra serveix sovint de pretext a exaccions, siguin «legals», com les que cometien els taulers francesos, per exemple, quan no volen tenir en compte i aplicar els privilegis comercials o com els militars que detenen mercaders en el districte de les lligues i patzeries, o il·legals com les dels bandolers. Així, la frontera i la guerra han tingut una conseqüència important sobre el comerç i les xarxes comercials; han afavorit l'arribada dels poders centrals que s'han instal·lat més en aquests espais «perifèrics» —però «centrals» per a un tipus de comerç terrestre—. Des de aleshores, en guerra o en pau, el control de la frontera estatal ha esdevingut una realitat que difícilment podia conviure amb els usos locals, i el comerç a través dels Pirineus n'era un.